

Anca-Angela DOBRE*

REPREZENTAREA „LUMII DE DINCOLO” ÎN LITERATURA ȘI FILOSOFIA EPOCII PRINCIPATULUI, CU REFERIRE SPECIALĂ LA OVIDIUS

The Representation of the “Other World” in the Literature and Philosophy of the Age of the Principate, with Special Reference to Ovid

Abstract: The Age of the Principate was characterized by an unprecedented cultural development, being considered “the golden age” of the Latin literature. The so called “Latin classicism” appears now, marked by the works of several important writers, among whom we mention Ovid, the poet exiled at Tomis in the first years of the Christian age. For the classical antiquity, the image of the world where dead souls arrive was rendered by means of myth and poetry, enriched by the appeal to popular beliefs. The Latins considered, similarly to the Greeks, that the “other world” was as an obscure, undefined land, where the dead people’s souls, named *manii* and *lemurii*, were wandering. In Ovid’s works, one can find many references to the world beyond the death, which are analysed in this paper.

Keywords : Age of the Principate, Latin literature, soul, death, Ovid.

*

Reprezentarea „lumii de dincolo”, cu echivalentul ei, expresia „geografia funerară”, reprezintă un capitol important în evoluția culturii latine a epocii Principatului, având numeroase exemplificări în literatură și filosofie.

Prima parte a Imperiului Roman, Principatul, inaugurat de glorioasa domnie a lui Augustus (27 a. Chr. – 14 p. Chr.), s-a caracterizat printr-o efervescență culturală fără precedent. Din punct de vedere literar, perioada a fost considerată „epoca de aur” a literaturii latine¹. Denumirea este justificată având în vedere că acum se definitivează normele a ceea ce s-a numit „clasicismul latin”² și că în epocă au creat mari scriitori, printre ei și Ovidius, poetul exilat de Augustus pe meleagurile noastre.

* Doctorand, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, România.

¹ Eugen Cizek, *Istoria literaturii latine*, București, 1994, pp. 254-255; Pierre Grimal, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, București, 1997, pp. 257-258.

² Jean Bayet, *Literatura latină*, traducere de Gabriela Creția, București, 1972, pp. 399-404.

În antichitatea clasică, imaginea lumii în care ajung sufletele după moarte a fost creată de mit și de poezie, care au apelat și la credințele populare pentru a o îmbogăți. Ea a evoluat pe parcursul timpului, ajungând la imaginea cunoscută din operele literare clasice. La Homer, lumea de dincolo este întunecată, goală, mizeră, un loc unde sufletele rătăcesc fără țintă. Poetul o descrie în cântul 11 din *Odiseea*, care prezintă călătoria lui Ulise în Infern. Sufletul care părăsește trupul devine un *eidolon*³, o fantasmă care tulbură somnul muritorilor. Sufletele nu au formă și consistență materială și nu pot fi atinse de cei vii.

Pentru cei vii, înmormântarea, ca ritual de trecere către lumea umbrelor, capătă mare importanță, fiind o condiție indispensabilă pentru ajungerea sufletului în Hades. Aici sufletele își pierd identitatea, sunt incapabile de a simți suferința sau emoțiile de orice fel. Hadesul este, în literatura antică, locul în care cei care au comis fapte reprobabile sau păcate față de zei vor ispăși pedeapsa veșnică, în acea parte a Infernului numită Tartar. Cei care au dus o viață exemplară ajung într-un loc paradisiac, Câmpiile Elizee.

Lumea romană a preluat în mare parte concepția greacă despre viața de după moarte în forma ei spiritualizată. Și romanii vedeau lumea de dincolo ca pe un loc obscur, nedefinit, unde rătăcesc spiritele morților. Acestea, *manii* și *lemurii*, se pot întoarce în lumea celor vii, revenirea lor necesitând ritualuri speciale. La concepția romană despre lumea de dincolo de mormânt au contribuit credințele populare, convingerile moștenite de la greci, dar și operele erudiților și literaților latini Vergilius, Ovidius sau Seneca.

Vergilius, în *Eneida*, cartea a 6-a, povestește despre coborârea eroului în Infern pentru a întâlni umbra tatălui său Anchise, care poate să îi dezvăluie viitorul. Coborârea în lumea de dincolo este o acțiune periculoasă, ale cărei riscuri îi sunt prezentate lui Eneas încă de la început: „Anchise troianule, ușor să pogori în Avernus; / Ziua și noaptea-i deschisă intrarea lui Pluton cel negru: Dar să întorci pasul tău, la lumină să scapi de deasupra, / Asta e truda și chinul”⁴. Înainte de coborârea în Infern, Eneas trebuie să găsească creanga de aur și să sacrifice animale negre în cinstea divinităților subpământene. La intrare în lumea subterană viețuiesc personaje terifiante și animale înspăimântătoare precum Himere, Briaeus cel cu o sută de brațe, monstrul din Lerna, Gorgone și Harpii⁵.

Eneas ajunge la cele patru fluvii care mărginesc Tartarul, Acheron, Cocytus, Styx și Lethe, pe care le trece cu ajutorul luntrașului Charon, „păzitorul peste fluvii”, căruia îi arată creanga de aur. El trece apoi de câinele Cerberus și ajunge în Infern. Aici sufletele celor morți sunt așezate conform judecății lui Minos, judecată la care cei decedați trebuie să-și mărturisească păcatele⁶. Peste Tartar domnește Rhadamantes, care îi silește pe păcătoși să-și mărturisească păcatele. Cei care nu le mărturiseau erau pedepsiți de Tisifone și de celelalte Erinii. În Infern își ispășeau

³ Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, traducere de Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămoșteanu, Iași, 2003, p. 509.

⁴ Publius Vergilius Maro, *Opere*, traducere de Nicolae Ionel, București, 1997, pp. 244-247.

⁵ *Ibidem*, pp. 254-255.

⁶ *Ibidem*, pp. 260-261.

pedeapsa cei care au greșit contra zeilor (titanii, Ixion, Salmoneu, Piritous), cei care și-au ucis rudele, avarii sau cei care s-au ridicat contra stăpânilor. În drumul lui, Eneas ajunge și la tărâmul celor fericiți, rezervat celor care luptaseră pentru patrie, preoților, poezilor, artiștilor și eroilor.

Vergilius descrie lumea de dincolo și în poemul de tinerețe *Culex*, unde povestește despre coborârea în Infern a unui țânțar (*culex*)⁷. Imaginile prezentate sunt asemănătoare cu cele din *Eneida*.

Și în opera lui Horațius apar unele referiri la lumea de dincolo și la personajele care o populează. *Carmina*, cartea a 2-a și cartea a 13-a, prezintă spaima poetului produsă de o creangă care i-a căzut în cap și viziunea lumii de dincolo pe care a avut-o cu acest prilej⁸. În *Ode* apare credința că Muzele i-au beatificat în cer pe cei ale căror merite le-au dezvăluit lumii. În prezentarea lumii subpământene, Horațius folosește imaginile mitologiei clasice cu fluviile care înconjoară Infernul, judecătorii infernali, torționarii și cei pedepsiți⁹.

Și în operele poezilor latini Tibul și Propertius apare o descriere mai mult sau mai puțin amănunțită a lumii subpământene pe care o împart în două zone distincte: Tartarul și Câmpiile Elizee¹⁰.

În opera lui Ovidius, imaginea lumii de dincolo apare în mai multe lucrări. În *Amoruri*, cartea a 2-a și cartea a 6-a, scrisă cu ocazia morții unui papagal al Corinnei, sunt prezentate Câmpiile Elizee, în care merge sufletul papagalului, sub forma unui paradis al păsărilor: „Rămas bun! Către Corinna murind. / În Elyzeu, pe-o costișă, stejari adumbresc într-un codru / Pe-al cărui umed pământ iarba e verde mereu. / Neprihănitele paseri, se spune, locaș au în codru; / Cele ce însă cobesc nu sunt primite aici. / Paseri nevătămătoare, ca lebăda, pasc pe sub arbori, / Phoenixul neasemuit, care se naște din nou. / Își desfășoară penajul său mândru păunul Iunonei, / Pe papagal îl primesc, ca pe oaspe în verdele codru, / Paseri mirate ce-ntorc capul spre vorbele lui. / Oasele-i zac în mormânt cât și trupu-i de mare; / Lespedea mică, pe ea stihuri mărunte-are scris: / Piatra aceasta vă spune ce mult am plăcut eu stăpânei, / Căci, dintre paseri, știam eu mai bine-a-i grăi”¹¹.

În cartea a 4-a a *Metamorfozelor*, poetul oferă o descriere a lumii de dincolo în termenii mitologiei clasice grecești, cu ocazia relatării unei coborâri a Iunonei în Infern. Ea le trimite pe Furii la palatul lui Athomos. Tot aici, poetul descrie și chinurile celor pedepsiți pe vecie pentru păcatele lor față de zei – Ixion, Cadmus, Sisif (432-473): „Este un drum ce coboară, cernit cu tisă jale; / El prin adâncă tăcere te duce-n Infern; nemișcatul / Stix răspândește grei aburi; pe-acolo se lasă în vale / Umbrele proaspete, toate nălucile pe care moartea / Li le dăduse. Paloarea și Frigul domnesc peste locuri / Cu mărăcini; iar pe unde e drumul ce duce-n cetatea / Stixului

⁷ P. Grimal, *op. cit.*, pp. 218-219.

⁸ Horațius, *Opera Omnia*, vol. I, traducere de Traian Costa, București, 1980, pp. 162-165.

⁹ *Ibidem*, pp. 194-195.

¹⁰ Tibul, *Elegii*, cartea 1, traducere de Vasile Sav, București, 1988, pp. 26-29; Propertius, *Elegii*, cartea 4, traducere de Vasile Sav, București, 1992, pp. 214-215, 224-227.

¹¹ Ovidiu, *Artă iubirii*, traducere de Maria-Valeria Petrescu, București, 1986, pp. 122-123.

și unde-i palatul noptosului Dis, manii cei noi / N-au cunoștință; și-ntinsul oraș are mii de intrări și / Porți ce-s deschise oriunde”¹².

În cartea a 10-a a *Metamorfozelor* este descrisă coborârea lui Orfeu în Infern pentru a o recâștiga pe Eurydice (10-16): „Cîntărețul / Rodopian, după ce pe pământ îndeajuns a jelit-o, / Cearcă s-o caute chiar pe-ale morții meleaguri, cutează / Să se coboare prin poarta Tartarului până la Stix; își / Face loc printre duhuri ușoare, ce-avut-au de groapă / Parte și-ajunge la Persefona și la stăpânul / Țării mahnite, al umbrelor domn”¹³. Cererea lui este adresată sub formă de cântec și emoționează pe stăpânii lumii subpământene și chiar marii pedepsiți (Tantal, Sisif) își întrerup osânda pentru a-l asculta (40-48): „Pe cînd acestea spunea, atingând ale lirei lui coarde, / Umbrele fără sânge-l plîngeau; nu căta să mai prindă / Tantal apace fuge; / a lui Ixion roată se-oprise; / Păsări nu mai rupeau din ficatul celui supus la / Chinul acesta; iar Danaidele urna-și lăsară, / Iar tu Sisif, ai rămas așezat pe-a ta stîncă. Mișcate / Eumenidele lacrimi atunci au vărsat, prima oară, / Zice-se; doamna regească și domnul adâncului nu pot / Rugii să-i stea împotrivă; Pe Euridice o cheamă”¹⁴.

În *Metamorfoze* 14, Ovidiu povestește coborârea lui Eneas în Infern. Aceste versuri reprezintă o variantă prescurtată după Vergiliu, aici fiind reluată cartea a 6-a a *Eneidei* (104-121): „Acoperite, pe țărmul din Cumae și-n a Sibilei / Peșteră intră, o roagă să-l lase să meargă la umbra / Tatălui său, prin Avern; stă cu ochii plecați, îi ridică / Apoi și, de zeu pătrunsă în inimă, zice: / « O, tu, vestite viteaz, cu brațuncercat în războaie, / Tu care smuls-ai din flăcări pe tatăl tău, ceri un greu lucru, / Dar să n-ai teamă, dorința-ți va fi împlinită; lăcașul / Elisian și regatul din urmă al lumii și umbra / Scumpă a tatălui tău, vei vedea; călăuză-ți voi fi eu; / Omului bun orice drum i-e deschis ». Și, vorbind îi arată / Strălucitoarea creangă de aur din codru, -nchinată / Avernianei Iunona; s-o rupă de trunchi poruncește. / El se supune: - a lui Orcus, temutul, împărăție / Cu mulți supuși, pe strămoși și a tatălui umbră văzut-a; / Află ce legi cîrmuiesc acele locuri și-n lupte / Noi ce primejdii-înfruntava. Și de aici ei își poartă / Pașii încet pe-o cărare din față; mai uită de trudă / Vorbe schimbând cu altă călăuză, Sibila din Cumae”¹⁵.

În cartea a 15-a a aceleiași opere este prezentată o imagine diferită a tărâmului de dincolo, una celestă, sufletul fiind originar, în viziunea lui Ovidiu, din stele și trecând dintr-un corp în altul (143- 172): „Iar pentru că mă îndeamnă un zeu să vorbesc, eu urma-voi / Să grăiesc la poruncă ; lăsa-voi suflarea lui Delfi / Din a mea gură să iasă; deschide-voi cerul; răspunsul / Înțelepciunii divine rosti-voi, cânta-voi mari taine / Neiscodite de minți până-acum și ascunse-ndelungă / Vreme; la stele urca-voi; lăsa-voi pământul cel țeapăn, / Fi-voi dus de un nor și-am să stau pe-a lui Atlas tari umeri / Și de acolo văzându-i pe oameni în rătăcire, / De judecată lipsiți și cum tremură de-a nopții spaimă, / I-aș sfătui și le-aș arăta astfel ale Soartei / Desfășurări viitoare: «Oameni de-a morții reci frică / Încătușați, pentru ce să vă

¹² Idem, *Metamorfoze*, traducere de Ion Florescu, București, 1959, pp. 88-89.

¹³ *Ibidem*, p. 199.

¹⁴ *Ibidem*, p. 200.

¹⁵ *Ibidem*, p. 279.

temeți de-a Styxului beznă, / Nume deșarte și hrană pentru poeți și primejdii / A unei lumi plăsmuite? Fie că trupul de para / Rugului, ori de vechime va fi nimicit, nu mai poate / Nici un rău să mai sufere; dar scutit e de moarte / Sufletul; el, părăsind locuința dintâi, -n alte case / Merge; trăiește-apoi fără sfârșit în acele lăcașuri. / Eu însumi îmi amintesc că am fost, în războiul cu Troia, / Euforb, al lui Panthous fiu, în al cărui piept lancea / Grea a-mplântat-o adânc al lui dușman, Atridul cel tânăr; / Nu de mult, în al Iunonei sfânt templu, la Argos, unde-Abas / A domnit, cunoscut-am scutul pe care în stânga / Îl purtam ; nimic nu pierе, ci totul se schimbă. / Suflul vieții umblă încoace și-ncolo, și pune, / Pe trupul ce-i plac, stăpânire; din fiare el trece-n / Trup de om; iar în fiară, nu pierе nicicând; ca și ceara / Moale își schimbă înfățișarea; dar fără-a rămâne / Tot cum a fost, ea este tot ea, tot asemeni vă spun că / Sufletul este același, dar trece în tot soiul de trupuri»¹⁶. Această formulă filosofică era comună epocii în care a trăit poetul. Ea avea origini în filosofia lui Platon continuându-se apoi, într-o formă modificată, la neopitagoricieni¹⁷.

Ilustrarea literară a ceea ce credeau anticii că se întâmplă după moarte continuă mai multe secole după Ovidius, până când va fi preluată și adaptată de noua credință cu aspirații universale, creștinismul.

Constanța

¹⁶ *Ibidem*, pp. 302-303.

¹⁷ Erwin Rohde, *Psyché*, Paris, 1928, pp. 479-491; Aurel Codoban, *Sacru și ontofanie*, Iași, 1998, pp. 122-127.